

EUSKARA BATUA ETA EUSKALKIAK

Aitzolen mendeurrena eta II. Jagon Jardunaldiak

Tolosa, 1996-XII-17/19

Beñat Oihartzabal

Euskara batua eta euskalkiak

Jagon sailak antolatzen dituen II. jardunaldi hauen irekitzeko, galdegina izan zait zenbait hitzen erraitea euskalkien eta euskara batuaren arteko harremanez, Euskaltzaindiak horri buruz orain artino zer adierazi izan duen gogoratuz bereziki.

Gibelera urrunegi itzuli gabe, erran daiteke Bergarako biltzarrean onartu zen adierazpenean finkatzen dela Euskaltzaindiaren printzipiozko jarrera euskalkiei buruz.

Hona hitzez hitz zer zioen Bergarako biltzarreko adierazpen hartako 5. puntuak:

Euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak aztertu eta landu behar direla uste du Euskaltzaindiak, ortografia eta hizkuntzaren azpiegitura zainduz.

Geroztik Euskaltzaindiak behin eta berriz berretsi du jarrera hau, argi eta garbi jakinaraziz, hor gaindi kurritzen zuten ustekeriak gezurtatzen zituela, ez zela harentzat euskara batua euskalkien aurka eginikako zerbait, baina aitzitik. euskararen grafia eta egitura errespetatuz geroz, batak eta besteek beren tokia bazutela, eta behar zutela, euskararen eremuan.

Bi dokumentutan bereziki azaldu zuen bere jokabidea Euskaltzaindiak:

1979ko martxoaren 30ean onartu zen agiri batean lehenik: Aita Villasantek prestatu zuen agiri hau, K. Mitxelenaren eta beste zenbait euskaltzainen iritzia jaso ondoan, Bergarako adierazpenaren argitzeko eta zehazteko.

1979ko irailaren 28an onetsitako beste agiri batean gero, honen tituluak zer gai zerabilen argiki erakusten baitu: *Euskara batua eta euskalkiak irakaskuntzan.*

Argi da dokumentu horien arabera, zein den, euskalkien lantzerakoan, Euskaltzaindiak gomendatzen duen bidea: hitzak eta morfologia funtzionala eus-

kalkiaren arabera hautaturik edo moldaturik ere, ortografia eta euskararen oinarrizko erregela morfosintaktikoen errespetatzea. Adibide gisa, deklinabide mugagabea aipa dezakegu. Dakigun bezala, puntu hori ez zaigu euskalki guzietan berdin agertzen egungo egunean; ordean, ez hain aspaldiko garai batean gertatu aldakuntzengatik azaldu zaizkigu oraingo diferentziak, anitzetan erabilera bikoitzak gelditurik, gutiago edo gehiago, mudantza egin duten euskalkietan. Manera horretan, beren euskalkiari bizkarra emanarazi gabe ere galda dakieke zenbait baxenabartar lapurtarri, *anitz gizoni* izkiria dezaten beren euskalkiaren erabilera zainduan, aspaldi honetan nagusitzen ari den *anitz gizoneri* bazterrean utzirik.

Egia erran, Bergarako adierazpena onetsiz geroztik euskalkiei buruz egin diren urratsak edo finkatu diren jokabideak bizkaieraren kasua gogoan izanik egin dira bereziki.

Ez da harritzekoa gauzak horrela gertatu badira: alabaina ertzetako euskalkia da hangoa, eta literatura tradizio aski berria du, arras finkatu gabekoa, bestalde, oztopo bihurtu baitzaizkio horretarako mende hatsarreko zenbait gehiegikeria. Hargatik, zenbait bizkaitarrek batasunaren bideak urrun antzean uzten zituelako irudipena izan badute batzuetan, nola ahanztz, bestalde, bizkaitarrak izan direla euskara batuaren bultzatzaile sutsuenak, inork baino hobeki ikusten baitzuten haren beharra.

Gaur egun, badirudi, euskara batuaren inguruko adostasuna aski zabala dela. eta iritzi desberdinak agertzen badira zenbaitetan haren erabideaz, edo ezaugarriez, inork gutik zalantzan jartzen du haren beharra, eta, orokorki behintzat. haren eraikitzeo hartua izan den bidea.

Euskalki hitza bere usaiako adieran hartzen badugu, erran nahi baitu euskararen dialekto nagusien izendatzeko, eta Azkueren sailkapenari jarraikitzen bagatzaizkio, erran dezakegu egun sei euskalki baditugula: bizkaiera, gipuzkera, goi-nafarrera, lapurtera, behe-nafarrera, zuberera. Literatura dialekto gutiago dugu, ordean, ezen behe-nafarrera eta lapurtera batera dabilta aspaldian tradizio idatzian, bai eta halaber mugaz honaindian, goi-nafarrera eta gipuzkera. Nola, bada, agertzen zaigu literatura euskalki horien egoera euskara batuaren aurrean?

Ez da ene ustez erantzun bakar batez erantzuterik galdera horri. Hizkuntzaren alderdi desberdinak alde batetik, eta euskalkien berezitasunak ere, beste aldetik, kontuan hartu behar baitira.

Hiztegiaren aldetik, argi eta garbi erran du Euskaltzaindiak, hitz guziak, euskalki guzietakoak, onartzen dituela, euskal altxorrekoak diren ber, inongo hitzik baztertu gabe. Horrek ez du erran nahi, halere, hitzen forma batuaren finkatzerakoan, ez dituela seinalatu behar batzuetan, zein diren literatura tradizioan eta egungo erabileran zabalduenik daudenak, edo zein diren hitz horiek izan dituzten erabil-eremu nagusiak. *Etorri* aditza *jin* aditza baino zabalduago

dela, eta *hitz* izena ere *berba* baino hedatuago, jakitea eta euskaldun guziei mintzarerakoan kontuan hartzea komeni da. Ez dira horregatik erabil eremu mugatuagoa duten hitz horiek inola ere euskara batutik baztertzekoak eta oker legoke Euskaltzaindiak horrelakorik dioela uste izan lezakeena. Hitz berrietan kontua bestelakoa da, noski. Ezen, maiz eta maiz muga ez da agertzen orduan euskalkien artean, baina estatuen arteko mugan, nork ondoan dugun erdaratik abiaturik moldatu baititugu hitz berriak. Horrela sortu zaizkigu hainbeste bikoizketa, egia erran ez denak berri-berriak: *kaier / kuaderno, ezantza / gasolina; denda / magasin; boligrafo / bika* etab... Euskalkien gainetik iragaten dira orduan bereizkuntzak, gustatu ala ez ezin gutiets ditzakegunak, baina ene iduriko denborarekin berez itzaliko direnak. Oraingotz, ez litzateke gaizki indar eman bageneza horrelako bikoizketa berririk ez gehiago sortzeko, edo behintzat ahal bezain guti.

Muga mota bera edo bertsua kausitzen dugu askotan estilistikako kontuetan ere. Honetaz deusik ez du erran oraingoz Euskaltzaindiak, ez behar ere, zeren euskararen joskera errespetatzen den puntutik, nork bere esku baititu osoki adierazpideak eta espresamoldeak. Kaltegarri litzateke oso, ene ustez, batasunaren araugintza hizkuntzaren alderdi honetaraino heda ledi, eta dakidanaz segurik, inork ez du horrelako xederik erakutsi. Elkarren berri izanez, eta literatura euskal irakurleria guziari begira egitean, gaundituko, edo eztituko dira, piskanaka, maila horretako diferentzia dialektalak, anitzetan mendebalde-ekialde zatiketaren arabera egiten direnak, eta maiz aski handiak izaten direnak.

Grafia eta morfologiako kontuei buruz itzultzen bagara, haatik, gauzak bestelakoak dira, ezen kontu hauetan batasunak nekez onartzen du poliformismo dialektala: ergatibo plurala nola egin (-*ak* ala -*ek*) erabaki behar zen, halaber datibo pluralarentzat (-*ei*, -*eri*, -*er*, ala -*ai*) eta beste anitz punturentzat. Ez da harritzekoa elementu hauetarik abiatu baldin bada euskara batua, eta erran daiteke orain oinarrizko elementu hauetan ez dela gibelera itzultzerik.

Ondoriorz euskalkientzat hemen agertzen zaizkigu arazo larrienak. Zenbatetaraino literatura euskalkiek beretu behar dituzte elementu hauek?

Iduritzen zait, euskalkien egoera franko desberdina dela kasu honetan eta beste sailkapen bat egin beharra dugula. Alde batetik, erdialdeko euskalkiak baititugu (nafar-gipuzkera, eta lapurtar behenafarrera), eta bestetik bi muturretako euskalkiak, erran nahi baitu bizkaiera eta zuberera.

Arazo guti agertu da erdialdeko euskalkietan, aski errazki iragan baitira euskara batuaren moldera beren funtsezko izaera galdu gabe. Nafar gipuzkerraren kasuan ulertzekoa da, hango moldeak izan baitira euskara batuaren oinarrian, eta beraz bide guti egiteko baitzuten harainotzeko. Iparraldean ere iduritzen zait morfologiako egokitzapenak eginik hango tradizio idatzia, zerbait kanbiatu bada ere, ez dela hautsi batasuneko bidean sartu ondoan. Hango idazle gehienen lanak edo *Herria* astekaria bera, euskara batuari jarraikitzen zaizkion parteetan, horren lekuko garbiak dira, ene ustez...

Haatik gauzak bestela gertatu dira Zuberoan. Ez naiz gai horretan barnegi sartuko hemen, zeren ene ondotik mintzatuko diren hizlariek jorratuko baitute, aurkitutako zailtasunak agerian emanez. Erran dezadan halere, bizkaierarentzat erabaki batzuk aski goiz hartuak izan baitziren, ez direla sortu harekin, zubererarekin agertu nahasketa izigarriak, oraindik ere, dakidala, konpondu gabe dirautenak. Ezen ez da grafia kontu horietan makur makurragorik, erabakirik eza edo elkar ez aditzea baino. Ez du zentzurik euskara batuaren eta zuberera batuaren printzipioa onartzen duten jendeen artean, tradizio idatzi aski luzea izan duen euskalki horrek, hiru molde desberdin balia ditzan *buruaren gainean* sintagma idazterakoan. Bizkaitarrak zuhurkiago jokatu dira horretan bizkaiera batu baten formen gainean ados emanez morfologian.

Euskalkien arabera aldatzen bada egoera, erabilguneak ere kontuan hartzeko dira.

Alabaina, lehen literatura euskalkiak aipatu baititugu, ikusi behar da noiz erabiltzeko diren hauek, bai eta haietarik desberdin diren herrietako hizkerak ere.

Euskara batuari dagokion berezko eremua euskalkien mugen gainetik dagoena da; euskalkiei eta tokiko hizkerari dagokiena, berriz, herriaren edo herrialdearen mailako eremuari dagokiona. Baina, eremu geografikoarekin batean, eremu soziala ere aipatzekoa da, bestea bezain garrantzitsua, garrantzitsuago gisa batez.

Euskara batua, berez, maila gorako erregistroari dagokio. Baina aberasgarri da, are gehiago beharrezkoa da, izan daitezen, bestalde, etxeari, lagunarteari, herri mailako ekitaldiei dagozkien mintzamoldeak. Eta nahitaez hauek euskalkien eragina molde berezian nabaritutako dute.

Ezen euskara herrikoia ez da euskara txarra, erregistro herrikoia dagoz-kion egoeretan erabiltzen denean. Alderantziz, orduan goi mailako erregistro euskara gerta daiteke tokiz kanpokoia eta, neurri batean behintzat, herritarren artean desegokia.

Horiek horrela, maila horretan ere joera bateratzaileak beharrezkoak ditugu literaturako arlo batzuetan.

Alabaina gaur, nobeletan, telefikzioetan, eta filma bikoiztuetan ere, zailtasunak handiak izanagatik, nabarmen dira horretarako egiten diren indarrak. Egungo egunean euskaraz idazten dena edo ikusten dena ez da baitezpada euskal lurrari edo euskal jendeari lotua, nola baitzen lehenago erlijioaz kanpoko gaietan. Erregistro herrikoia doakie maiz horrelako lanci, ez, ordean, baitezpada hemengo edo horko euskalkia. Sortu behar da, orduan, dialektalki markatuegi ez den mintzamolde herrikoia, aski irekia ahal bezain euskaldun gutik izan dezan bazterrean uzten delako iduripena. Uste dut, hikako adizkera alokutiboen paradigmatik baturik Euskaltzaindiak lagundu dituela egileak maila horretako mintzamoldeak ere batasunerantz bideratzen.

Euskalkiei, eta tokiko hizkerari beren lekua aitorturik, Euskaltzaindiak ez du inola ere aditzera eman nahi onerako direla euskalkikeriak eta xokokeriak, denbora batez hainbeste kalte egin diotenak euskarari. Denok gogoan ditugu jokabide hertsia, deitoragarri haiek noiz ere iduri baitzuen hitz bat edo forma bat ezezagunago, bitxiago, eta zokokoago izan, eta jasoago eta erabili beharrekoago zela. Hitzen aradotasuna balore handia izan daiteke literaturan, eta izan dugu azken urteetan liburu bat edo beste arrakasta politik izan duenik euskararen hiztegi aberastasuna (bai eta zenbait euskalkiren berezitasuna ere) molde egokian baliaturik. Nornahik ikusi du, ordean, baliabide hori euskara batuak eskaintzen zuen kontrasteari esker sortzen zela, hitz batez, haren kontra bermaturik, eta ez haren aurka joanik.

Euskalkiak ez dira euskara batuaren etsai, ez eta hau haiena ere, eta ez luke itxurarik gaur egun elkarren aberasgarri eta osagarri diren mintzamolde horiek elkarren aurka jartzea, euskalkiak ororen euskarari eskua eman orde bizkarra emaiten baliote bezala.

Funtsean jokabidearen ardatza Euskaltzaindiak finkatu zuen aski argiki lehen aipatu agiritan, eta haietarik hartu hitz batzuk irakurririk bururatuko dut sarrerako ene mintzaldi hau:

Azken helburu nagusi eta bakarra euskara biziaraztea, sendotzea eta hedatzea delarik, inola ere ezin pentsa daiteke tokian tokiko euskara eta euskara batua elkarren aurkako gerta litezkeenik. (...) Hau honela delarik ere, tokian tokiko euskarak dituen desberdintasun eta ñabardurak ugari direla gogoan edukirik, lehen aipaturiko adierazpenean zioena bera berresaten du Euskaltzaindiak, alegia, tokian tokiko euskara eta eskalkia aintzakotzat hartzean eta lantzean, hizkuntzaren oinarri batuari leialtasuna gorde behar zaiola, euskalkiak indartzearen aitzakiaz joera zatikatzaille batetan gal ez gaitzean (1979ko irailaren 28ko agiria).